

Covid-19 Salgını ve Dış Ticarete Kriz Yönetimi: Türkiye Örneği

Ahmet Samet TEKOĞLU*

Özet

Koronavirüs hastalığı olarak bilinen, SARS-CoV-2 virüsünün neden olduğu Covid-19 salgını Aralık 2019'da Çin'in Hubei eyaletindeki Wuhan şehrinde ortaya çıkıp kısa sürede tüm dünyaya yayılmıştır. Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilen Covid-19, bireyleri olduğu kadar ülke ekonomilerini de büyük bir belirsizlikle sınamaktadır. Devletlerin salgın döneminde aldıkları çeşitli tedbirler makro düzeyde ülke refahına yönelik politikaların sürdürülebilirliğini sağlamaya dönüktür. Genel refah düzeyi bakımından gerek salgın dönemine gerekse salgın sonrası döneme yansımaları önemsenerek dönüştürülen alanlardan biri de dış ticarettir. Bu makalede, McConnell'in kriz yönetimi performansına ilişkin süreç sınıflandırması bağlamında, Covid-19 salgını döneminde Türkiye'nin dış ticaret açısından kriz yönetiminin başarılı olup olmadığı araştırılmıştır. McConnell'in çalışmasında önerdiği kriterler esas alınarak derlenen veriler ışığında, salgının ilk altı aylık döneminde Türkiye'nin dış ticaret açısından kriz yönetiminin başarılı olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kriz Yönetimi, Covid-19, Pandemi, Kamu Politikası, Dış Ticaret.

JEL Sınıflama Kodları: H12, I18, J18, O24, F13.

Covid-19 Pandemic and Crisis Management in Foreign Trade: The Case of Turkey

Abstract

Covid-19 pandemic, caused by SARS-CoV-2 virus and known as coronavirus, broke out in December 2019 in Wuhan city in Hubei province of China and spread across the world in a short time. Declared as a pandemic by the World Health Organization, Covid-19 tests national economies as well as individuals with great uncertainty. Various measures taken by states during the pandemic period are aimed at ensuring the sustainability of the macro-level policies for the welfare of the countries. In terms of general welfare, foreign trade is one of the areas that have been transformed by paying attention to both the pandemic and the post-pandemic period. In this article, within the context of McConnell's process classification of crisis management performance, whether Turkey succeeded in crisis management in terms of foreign trade in the outbreak period was investigated. In the light of the data gathered on the basis of evidence suggested in McConnell's work, Turkey's crisis management in terms of foreign trade has been concluded to be successful in the first six months of the pandemic.

Keywords: Crisis Management, Covid-19, Pandemic, Public Policy, Foreign Trade.

JEL Codes: H12, I18, J18, O24, F13.

* Doktora Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü/Ticaret Uzmanı, Ticaret Bakanlığı, smttkg@gmail.com

Giriş

2020 yılı başında ortaya çıkan ve küresel yayılım hızı çok yüksek olan Covid-19, dünya nüfusunu tehdit eden ölümcül bir salgındır. 216 ülke, alan ve bölgeye yayılan salgına ilişkin onaylanmış vaka sayısı toplam 25.298.875'e, onaylanmış ölüm sayısı toplam 847.602'ye yükselmiştir (WHO, 2020). Türkiye'de ise bu sayılar sırasıyla 271.705 ve 6.417 olarak açıklanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2020).

Ulrich Beck'in (2019:25) "eski tehlikelere nazaran, modernleşmenin tehdit edici kuvvetiyle ve şüpheyi küreselleştirmesiyle bağdaştırılabilecek sonuçlar" olarak tanımladığı risklerden biri olan Covid-19 salgını günümüzde dünya risk toplumunu nitelemektedir. Beck'e göre (2019:35) modernleşmenin riskleri, "coğrafi bakımdan spesifik alanlarda ortaya çıkabildiği gibi, spesifik olmayan ve evrensel bir biçimde ortaya çıkabilen", ayrıca "zararlı etkilerinin izlediği dolambaçlı yolların kestirilemez ve öngörülemeyen olduğu" risklerdir. "Uyarılığın hastalıklarını" da içerebilen bu riskler, mağdurları için görünmez ve algılanamaz tehlikeler olarak "daha fazla odak noktası haline" gelmektedir (Beck, 2019:34).

Beck'in sosyolojik analizinden yola çıkılarak, Covid-19 salgını; büyük bir sağlık problemi olmakla birlikte tüm ekonomik, kültürel ve toplumsal sonuçları çerçevesinde bir insanlık krizi olarak görülebilir. Özellikle temizliğe özen gösterilmesi, maske kullanımı ve fiziksel mesafenin korunması gibi önlemlerle başkalaşıma uğrayan sosyal yaşam, bireyler için yeni korku ve kaygılarla donatılmaktadır. Virüs salgınlarının dalgalar halinde birbiri ardına geleceği, her gelen dalganın bir öncekinden daha ölümcül ve kapsamlı olacağı, salgın sonrası dönemde ise artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı yönündeki haber ve değerlendirmeler bireyleri; aileleri, işleri, eğitimleri, tasarrufları kısacası gelecekleri hakkında endişelendirmektedir. Bu bağlamda, Covid-19'un yalnızca bir hastalık veya sağlık sorunu olduğu ileri

sürülemezdir.

Riskin yaşamın boyutları açısından çoklu sonuçları, ülke yönetimlerinin riskin giderilmesine yönelik olarak harekete geçmelerini ve sorunlarına ilişkin kamu politikaları formüle etmelerini gerektirmiştir. Dye'a (2011) göre kamu politikası, "hükümetlerin yapmayı veya yapmamayı seçtikleri şeylerdir". Karar vericiler, benzer tehlikeler karşısında farklı kararlara yönelebilmektedirler (Weible vd., 2020:227). Doğal afet, savaş, diplomatik gerilim gibi hedefleri ve işleyişi tehdit eden acil durumların yönetilmesine dönük kararlar söz konusu durumların sonuçlarını doğrudan etkileyebilmektedir. Bu doğrultuda, Covid-19 salgını da bu tür kararların optimum düzeyde alınması gereken durumlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hükümetlerin ilgili değişkenlerin seçilmesi, olası risklerin hesaplanması ve en uygun kararların uygulamaya konulması, özetle krizin yönetilmesi açısından önemli sorumlulukları bulunmaktadır.

Covid-19 salgını sırasında ve sonrasında kriz yönetimi gerektiren alanlardan biri de dış ticarettir. Özellikle ülkelerin refahı için küresel değer zincirlerinin sürdürülebilir kılınması bakımından kritik olan dış ticaretin, Covid-19 salgını sonrasında hacimsel olarak ciddi oranda daraldığı dikkatleri çekmektedir. Dış ticaret hacminin yeniden eski büyüklüğüne ulaşmasının yanı sıra, dış ticaret kapsamında ihracat ve ithalat politikaları ile gümrük ve lojistik uygulamalarının da Covid-19 salgını sonrasında önemli ölçüde dönüşeceğine ilişkin kanaat, yapılan analizlerin başka bir boyutunu oluşturmaktadır.

Cari işlemler dengesi açısından dış ticaretin önem taşıdığı hemen her ülke gibi, Türkiye de bu alanda krizin etkin biçimde yönetilmesi için çeşitli önlemler almakta ve uygulamaktadır. Bu kapsamda makale, kriz yönetimi alanyazını bağlamında, Türkiye'nin salgın döneminde dış ticaretle ilgili kriz yönetimi performansına ve politika tercihlerine yönelik bir çerçeve oluşturmayı amaçlamaktadır.

1. Kriz Yönetimi ve Covid-19

Kriz, alışıldık müdahalelerin ötesinde bir çaba ile zamanında tepki verilmesi gereken, düşük olasılıklı ancak yüksek etkili durum olarak tanımlanabilir. Krizle birlikte gelen acil yeniden yapılanma süreci ise kriz yönetimine karşılık gelmektedir. Kriz yönetiminin etkililiği, kapsamındaki politika süreçleriyle özdeşleşmektedir. Bu bağlamda bu bölümde, kriz, kriz yönetimi, kriz yönetiminin kamu politikalarıyla ilişkisi ve kriz yönetimi performansı kavram ve konuları incelenerek Covid-19 salgınının kriz niteliği değerlendirilmektedir.

1.1. Kriz Yönetimi

McConnell (2003:393) krizi, bireyler tarafından belirli sosyal koşullar kümesine eklenen, onları arzu edilen bir durumdan uzaklaştıran, olağan dışı bir şeyin gerçekleşmekte olduğu gerçeğine dikkat çekmeye çalışan bir olgu olarak tanımlamaktadır. Rosenthal ve diğerlerine (1989:10) göre ise kriz, “belirsiz durumlarda acil düzeltici eylemi gerektiren, bir sosyal sistemin temel değerlerine veya yaşamı sürdürme işlevlerine karşı algılanan tehdidin var olduğu durum” anlamına gelmektedir. Bu çerçevede kriz kasırgalar, terörist saldırılar, şiddetli devrimler, yangın, kaza, doğal afet gibi kaotik durumlar için geçerli olup, “daha normatif bir yargı içeren ve kötü bir sonuca varan” rutin acil durumlardan ayrılmaktadır (Christensen vd., 2016:888).

Ülke yönetimlerinin yönetme kapasite ve kabiliyetlerine etki eden krizlerin yönetimi ile ilgili hacimli bir literatür (Boin vd., 2010; Comfort & Kapucu, 2006; Kuipers vd., 2015; Lodge, 2013; Rosenthal vd., 1989; Hart, 1993) oluşmuştur. Söz konusu literatürün önde gelen teorisyenleri krizi ve kriz yönetimini örgüt biliminden siyaset bilimine varan çeşitli bağlamlarda ele almışlardır. Örneğin Nudell ve Antokol (1989:32) kriz yönetimini örgütsel açıdan ele alarak etkili kriz yönetimini, “bir kuruluşun bir acil duruma karşı tepkilerini koordine ve kontrol etmesini sağlayan ileriye dönük önlemlerin bir toplamı” olarak tanımlamıştır.

Bu yaklaşımda kriz yönetimi, bir örgütsel yapının krizin ortaya çıkmasından önce, ortaya çıkması sırasında ve sonrasında mücadelesinin söz konusu olduğu süreçleri ifade etmekte; krizin belirsizlik derecesi ve sınır ötesi niteliği arttıkça, yönetimi de güçleşmektedir (Christensen vd., 2016:888).

Öte yandan, kriz yönetiminde hükümet etmeye ilişkin boyutları analiz etmenin önemini vurgulamak, aynı zamanda hükümetin kriz yönetimi ile ilgili tartışmalı unsurların farkında olduğunu ima etmektir (Rosenthal & Kouzmin, 1997:287). Bu çerçevede “kriz yönetimi sadece bir teknik kontrol ve lojistik meselesi olmayıp aynı zamanda çatışmaları içermekte ve güç, güven ve meşruiyet sorunlarını ortaya çıkarmaktadır” (Christensen vd., 2016:888). Krizin belirsizlik, tehdit ve aciliyet içeren doğası (Boin & Hart, 2007:43) ve öngörülemeyen sonuçları, yaratıcı ve çevik liderlik ile sağlam yönetime olan gereksinimi artırmaktadır; zira hükümetlerin zorlu rolü, meşruiyet kaybı ve sistem çöküşüne neden olabilen krizler tarafından test edildiğinde iyi performans göstermektedir (Farazmand, 2007). Bu yönüyle kriz yönetimi, yönetim kapasitesi ve yönetim meşruiyeti kavramlarını ön plana alan disiplinler arası bir çalışma konusu özelliği taşımaktadır.

1.2. Kriz Yönetimi ve Kamu Politikaları

Kriz yönetimi, kamu politikaları ile yakından ilişkilidir; öyle ki, kriz yönetimindeki dinamiklerin ve gerilimlerin çoğu, farklı politika alanları arasındaki örtüşme ile kısmen açıklanabilir (McConnell, 2011:66). Kriz tepkisi ve kriz yönetimi şu bağlamsal koşullar arasında acil bir bağımlılığı paylaşmaktadır: (1) önceki ve yeni kamu politikaları, (2) bireylerin, grupların, koalisyonların ve ağların etkileşimleri, (3) gelir seviyeleri, yerel etkileşimler ve küresel düzeydeki kararlar (Weible vd., 2020:228).

Kamu politikası, politika konusu ile ilgili karar verme, uygulama ve değerlendirme gibi birbiriyile bağlantılı aşamaları kapsayan bir süreç veya döngü olarak görülmektedir (Lasswell, 1971; Dye, 2011; Anderson, 1994; Howlett vd., 2009; Parsons, 2001;

Jann & Wegrich, 2007). Bu bağlamda, kriz yönetimi kapsamında uygulanan kamu politikalarına içkin karar verme süreçleri kriz yönetiminin gereklerini yansıtmaktadır. Örgütsel kaos, medya baskısı, stres ve yanlış bilgi gibi kriz liderlerinin sağlıklı kararlar vermesini zorlaştıran faktörler, çağdaş krizlerin doğası ve bağlamındaki değişiklikler ile pekişmektedir (Boin & Hart, 2003:545).

Kamu politikasının konusu olan eylem ve olaylar, siyasi arenadaki etkili aktörler tarafından önemli kamusal değerlerin ihlalleri olarak gösterildiklerinde siyasallaşır (Brandström & Kuipers, 2003:280). Bu nedenle, kriz dönemi kamu politikaları kapsamındaki kararlarda siyasileşme eğilimi normal dönemlere göre fazladır. Kriz dönemlerinde kamuoyunda beliren farklı fikirlerin ve değer çatışmalarının uzlaştırılması gerekebilmektedir. Nitekim halk tartışmaları ve suçlama oyunları yüksek risk ve düşük güven ortamını beraberinde getirmekte, bu da kriz liderlerinin krize etkili bir yanıt verebilmelerini zorlaştırmaktadır (Hart vd., 2001:183). Yine medya baskısı kriz liderlerinin kısa vadeli kararlarının uzun erimli hedeflerden sapmasına yol açabilirken, bu kararların uzun erimli hedeflerle uyumlu olmadığı algısını da oluşturabilmektedir. Öte yandan, yasal düzeni, kurumları, var olan politikaları ve liderleri zorlayan kriz unsurları, aynı zamanda değişim için “fırsat pencereleri” açabilmektedir (Kingdon, 1984).

Krizi çözmeye dönük eylemler çok örgütlü ve çok merkezli yanıt ağları olup yukarıdan aşağıya komuta ve kontrol yerine yanal koordinasyon talep etmektedirler (Boin & Hart, 2003:549). Bu koordinasyon tipi, krizin muhatapları arasında ve krizi yönetenler ile aralarında ağ etkileşimlerinin niteliğini belirlemektedir. Kriz tepkisi ve yönetiminin; siyasi sorumluluk taşıyan ve stratejik kararlar alan, olayların kamuya açıklanmasını sağlayan ve koordinasyon ve iş birliğini destekleyen siyasi-idari liderleri kapsayan “stratejik seviye”; ve krizin oluşturduğu acil durum tehditleriyle mücadele için sahada yer alan yöneticileri, profesyonelleri,

bunların karar ve davranışlarını kapsayan “operasyonel seviye” olmak üzere iki seviyede gerçekleştiği (Weible vd., 2020:228) göz önüne alındığında, söz konusu seviyeler arası etkileşimin de kriz yönetiminde uygulanan kamu politikalarının içeriğini belirlediği ileri sürülebilir.

Krizin yerel veya sınır ötesi olma özelliği kriz yönetimi koşullarını belirleyen unsurlar arasında yer almaktadır. Krizin sınır ötesi niteliği hem çözüm merci ve platformları arasında küresel iş birliğini teşvik etmekte (Bynander & Nohrstedt, 2019) hem de yeni yönetim güçlüklerine işaret etmektedir (Douglas vd., 2019). Örneğin, Türkiye ve Yunanistan arasında yaşanan siyasi bir kriz, Avrupa Birliği makamlarını ve çevre ülkeleri harekete geçirmekte, küresel ısınma problemi Birleşmiş Milletler başta olmak üzere iklim değişikliği ile ilgili uluslararası örgütlerin gündemine taşınmaktadır. Krizin küresel niteliği, bir yandan uluslararası aktörlerin ağ yapısı içerisinde, soruna odaklı biçimde bir araya gelmelerini kolaylaştıran bir avantaj iken; diğer yandan “iletişim problemleri, siyasi değerler ve kimlikler ile zayıf yetkiler” kolektif kriz tepkisine yönelik çabaların önünde engel oluşturabilmektedir (Weible vd., 2020:229).

1.3. Kriz Yönetimi Başarısı(zlığı)

Kriz yönetimi performansı, hükümet karar ve uygulamaları ile birlikte bu karar ve uygulamaların ilgili paydaş ve yurttaşlar nezdinde nasıl etki yarattığıyla bağlantılıdır. Krizin “önleme, tepki verme ve rehabilite etme” şeklinde üç boyuttan oluştuğunu belirten Putra (2009:155-158), etkili kriz yönetiminde önemi hükümetlerin “kriz yönetimi sistemine sahip olma”, “çoklu kimliklere hassasiyet gösterme”, “karar verme stratejisine sahip olma”, “bürokratik normları acil durum normlarına uyumlaştırma” ve “yaratıcı ve çevik liderlik” özelliklerine atfetmektedir.

Christensen ve diğerlerine (2016:889-893) göre ise, kurumsal uygulamalar ve paydaş beklentileri arasındaki uyum, diğer bir deyişle yönetim kapasitesi ve yönetim meşruiyeti arasındaki

uyum, kriz yönetimi performansının başarı veya başarısızlığının ölçütü olarak kabul görmektedir. Lodge ve Wegrich (2014), yönetim kapasitesini “hizmet verme kapasitesi”, “koordinasyon kapasitesi”, “düzenleme kapasitesi” ve “analitik kapasite” olarak dört kısma ayırmaktadır. Yönetişim meşruiyeti ise vatandaşların, yetkililerin eylemlerini toplumsal normlar, değerler ve inanç sistemleri içinde arzu edilir ve uygun bulup bulmadıklarına ilişkin algıları ile ilgilidir (Suchman, 1995:574; Christensen vd., 2020:888).

McConnell’e (2011) göre ise kriz yönetimi, temel olarak süreçler, kararlar ve siyaset başlıkları altında ayrı ayrı sınıflandırılarak incelenebilmekte olup, kriz yönetiminin başarı durumunu ölçmek için belirli kriterler bulunmaktadır. Bu kriterler, kriz yönetiminin başarılı olup olmadığına yönelik tespiti olanaklı kılan kaynakları ifade etmektedir. Yazar tarafından yapılan çalışmanın özetine Tablo 1’de yer verilmektedir.

Tablo 1. Kriz Yönetimi Süreçleri - Başarıdan Başarısızlığa Bir Spektrum

	Başarı	Başarısızlık	Ölçmek İçin Kullanılan Kriter Türü
Süreçler	Eldeki krizin çözümüyle ilgili süreçlere bağlılık (acil durum planlarında belirtilen veya iyi uygulamalarda görülen süreçler gibi).	Eldeki krizin çözümüyle ilgili olmayan süreçlere bağlılık (acil durum planlarında belirtilmeyen veya iyi uygulamalarda görülmeyen süreçler gibi).	Soruşturma raporları, tanık ifadeleri, acil durum planları, uzman brifingleri, paydaş brifingleri, en iyi uygulama belgeleri.
	Anayasal meşruiyeti ve/veya paydaş desteği olan süreçlerin kullanılması.	Anayasal ve/veya paydaş meşruiyeti/desteği olmayan süreçlerin kullanılması.	Soruşturma raporları, tanık ifadeleri, uzman brifingleri, paydaş brifingleri, kamuoyu yoklamaları, parti beyanları, medya raporları ve yorumları.
	Süreçler için evrensel destek çekilmesi veya süreçlere yönelik muhalefetin olmaması.	Süreçlere muhalefet için evrensel destek çekilmesi veya süreçlere yönelik muhalefetin olması.	Soruşturma raporları, tanık ifadeleri, paydaş brifingleri, kamuoyu yoklamaları, parti beyanları, hukuki tartışmalar, medya raporları ve yorumları, internet forumları.
Kararlar	Tehditleri içermeye veya ortadan kaldırmaya yardımcı olan kararlar.	Tehditleri içermeyip yükselmelerine izin veren kararlar.	Soruşturma raporları, tanık ifadeleri, acil durum planları, uzman brifingleri, paydaş brifingleri, en iyi uygulama belgeleri.
	Krizden etkilenen kişilere, mülkiyete ve tüm aktörlere veya kurumlara verilen zararı en aza indirmeye yardımcı olan kararlar.	Krizden etkilenen kişilere, mülkiyete ve tüm aktörlere veya kurumlara zarar veren kararlar.	Soruşturma raporları, tanık ifadeleri, paydaş brifingleri, kamuoyu yoklamaları, parti beyanları, medya raporları ve yorumları.
	Düzeni ve istikrarı yeniden sağlamaya yardımcı olan kararlar.	Düzen ve istikrarın yeniden sağlanmasını engelleyen kararlar.	Soruşturma raporları, tanık ifadeleri, paydaş brifingleri, uzman brifingleri, kamuoyu yoklamaları, parti beyanları, medya raporları ve yorumları.
	Kararlar için evrensel destek çekilmesi veya kararlara yönelik muhalefetin olmaması.	Kararlara muhalefet için evrensel destek çekilmesi veya kararlara yönelik muhalefetin olması.	Soruşturma raporları, tanık ifadeleri, paydaş brifingleri, kamuoyu yoklamaları, parti beyanları, medya raporları ve yorumları, hukuki tartışmalar, internet forumları.

Siyaset	Liderler, partiler ve hükümetler için itibarın ve / veya seçim beklentilerinin artırılması.	Liderler, partiler ve hükümetler için itibarın ve / veya seçim beklentilerinin zarar görmesi.	Kamuoyu yoklamaları, medya raporları ve yorumları, parti açıklamaları, hukuki tartışmalar, internet forumları.
	Sorunun yönetilebilir hale getirilmesiyle yönetim işinin kolaylaştırılması.	Sorunun yönetilemez olması nedeniyle yönetim işine zarar vermesi.	Hükümet brifingleri, kamuoyu yoklamaları, medya raporları ve yorumları, parti açıklamaları, hukuki tartışmalar, internet forumları.
	İster mevcut durumun korunması ister politika değişikliği olsun, hükümetin istediği politika gündemlerinin sürdürülmesi.	İster mevcut durumun korunması ister politika değişikliği olsun, hükümetin istediği politika gündemlerinin rotayı bozması.	Hükümet brifingleri, kamuoyu yoklamaları, medya raporları ve yorumları, parti açıklamaları, hukuki tartışmalar, internet forumları.
	Hükümetin geniş yönetim gündeminin sürdürülmesi ve koruma veya reform yoluyla değerlerin teşvik edilmesi.	İstenen korumanın engellenmesi ya da başka türlü istenmeyen reform ivmesi yaratılması yoluyla, hükümetin geniş yönetim gündeminin sürdürülmesi ve değerlerin teşvik edilmesi açısından rotayı bozması.	Hükümet brifingleri, kamuoyu yoklamaları, medya raporları ve yorumları, parti açıklamaları, hukuki tartışmalar, internet forumları.
	Siyasi sonuçlar için evrensel destek çekilmesi veya siyasi sonuçlara yönelik muhalefetin olmaması.	Siyasi sonuçlara muhalefet için evrensel destek çekilmesi veya siyasi sonuçlara yönelik muhalefetin olması.	Soruşturma raporları, tanık ifadeleri, paydaş brifingleri, kamuoyu yoklamaları, parti beyanları, hukuki tartışmalar, medya raporları ve yorumları, internet forumları.

Kaynak: Yazar tarafından McConnell (2011:69)'den uyarlanmıştır.

1.4. Covid-19 Salgınının Kriz Niteliği

Covid-19 ateş, ağrı, halsizlik, yorgunluk, kuru öksürük ve solunum yetersizliği gibi semptomlar ile ortaya çıkan, bulaş hızı yüksek ve ölümcül bir hastalık olarak tanımlanmaktadır (Weible vd., 2020:226; Singhal, 2020:283). Bu hastalık, insanlık tarihinin deneyimlediği en tehlikeli salgınlardan biri olarak görülmektedir. Covid-19, vaka sayısı ve ölüm oranı bakımından çağdaşı olan diğer virütik hastalıklardan ayrılmaktadır.

Hastalığın küresel seyrini araştıran Raofi vd. (2020:220), 30 Ocak 2020'de yükselen ölüm oranı çerçevesinde DSÖ tarafından "Küresel Acil Durum" ilan edildiğini ve 11 Mart 2020'de koronavirüs salgınının pandemi ilan edildiğini belirtmektedir. Covid-19 vakalarının hızla artması, yeterli sağlık altyapısı bulunmayan ülke ve bölgelerde paniğe yol açmıştır. Hastalığın belirtilerinin özellikle yaşlı nüfusta ağır ve yoğun seyretmesi ile vakalar gibi ölümlerin de en çok yaşlı nüfusta gözlenmesi (Brooke & Jackson, 2020; Le Couteur vd., 2020), salgının başında hükümetleri tecrit veya sürü bağışıklığı gibi farklı stratejiler izlemeye sevk etmiştir (Sibony, 2020:350). Söz konusu farklılaşmanın temelinde, Covid-19 krizinin belirsizlik, bilinmezlik ve öngörülemezlik özelliklerinin yattığı değerlendirilmektedir. Çin ile yoğun ticaret ilişkisine ve seyahat ağına sahip bazı Afrika ülkeleri için Covid-19 salgını; yetersiz teşhis kapasitesi, gıda kıtlığı ve ekonomik sorunlar ile birlikte düşünülmektedir (Velavan & Meyer, 2020:279).

Covid-19'a ilişkin temel sorunun, ülkelerin yönetim kapasitesi oluşturma ve planlama için yeterli zamanının bulunmaması olduğu ileri sürülebilir. Bu soruna ilişkin kaygılar, dış ticaret alanında da ülke stratejileri ve acil eylem planlarının belirleyicisi olmuştur.

2. Covid-19 Salgını ve Dış Ticaret

Küresel bir salgın olan Covid-19, üretim ve birikim sistemlerini kökten dönüştürmektedir. Salgın öncesi dönemin alışıldık ticari ilişkileri değişmekte, geleneksel tedarik zincirinde aksama ve kopuşlar yaşanmaktadır. Salgının arz ve talep dengesinde yarattığı şok, bir yandan dış ticaret hacminin azalmasına diğer taraftan yenilikçi gelişmelerin kaydedilmesine neden olmaktadır. Covid-19'un Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkilerinin bu bağlamda değerlendirilmesi önemli görülmektedir.

2.1. Küresel Değer Zincirlerinde Aksama ve Kopuşlar

Uluslararası ekonomik faaliyetlerin giderek daha fazla bölünmesi, coğrafi olarak dağınık değer zincirlerinin yönetimini ele alan kavramsal bir yaklaşım olarak küresel değer zincirine yönelik araştırmaları yoğunlaştırmaktadır (Kano, 2018:685). Küresel değer zincirleri, "küresel üretimin, firmalar ve diğer aktörler arasında, coğrafi ve örgütsel anlamda yeniden biçimlendiği sektörler arası bağlantılar kümesini" ifade etmektedir (Gibbon vd., 2008:318). Küresel değer zincirlerini oluşturan ve küresel ölçekte firmalar arası ağlarda yürütülen faaliyetler; bir mal veya hizmete ilişkin olarak üretimin farklı aşamalarından nihai tüketicilere teslimata ve hatta kullanımdan sonra tasfiyeye kadar gereken tüm süreçleri kapsamaktadır (Cattaneo vd., 2010:3-4).

Küresel değer zinciri yaklaşımı küresel ekonominin, serbest piyasalardan ziyade; uluslararası ölçekte yayılmış ancak bütünsel girdi tedarik, ticaret, üretim ve nihai pazarlama sistemlerine bağlı bulunan farklı firmaların ürüne özgü değer zincirlerinin bir

bileşimi olarak anlaşılabilceğini varsaymaktadır (Gibbon & Ponte, 2008:366). Uluslararası ticaretin %70'i, firmaların üretimde kullandıkları ham madde, parça ve bileşenlerin, ayrıca hizmetlerin ve sermaye mallarının değişimini içermektedir (OECD, 2020a). Dünya üretiminin üçte biri çok uluslu işletmeler tarafından yapılmaktadır ve bu üretim dünya ticaretinin yarısını karşılamaktadır (OECD, 2018). Girdi tedarik, ticaret, üretim ve pazarlama sistemlerinin bütünsel yapısı göz önüne alındığında, ülke ekonomilerinin girift rolleri ve bu rollerin aksamadan yürütülmesinin önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Bir iç ve dış talep şoku olan Covid-19 krizinde, birbirine bağlı tedarik zincirlerine sahip ülkeler ticaret, sermaye ve havale akışlarında en büyük daralmaları yaşamaktadır (Addison vd., 2020:2). Belirli bir ülkede nihai ürünlere yönelik daha düşük talep, diğer ülkelerde üretilen girdilere olan talebi azaltmaktadır; bu durum, kriz küresel olduğunda aynı anda birden fazla yeri etkileyebilmektedir (OECD, 2020b). Yine, salgın döneminde kişi ve mal hareketliliğine ilişkin kısıtlamalar, taşıma ve seyahat masrafları ve gümrük işlemleri için sınırdaki ek yükümlülükler getirilmesi dış ticareti olumsuz etkilemiştir. Covid-19 salgını başından itibaren deniz ve kara taşımacılığı büyük ölçüde işlevsel kalmışsa da 2020 yılı Mart ayında küresel hava kargo kapasitesi %24,6 küçülmüş, bununla beraber turizm, yolcu taşımacılığı veya bakım-onarım hizmetleri gibi tedarikçiler ile tüketiciler arasında fiziksel yakınlığa dayanan ticarete konu hizmetler, seyahat kısıtlamaları ve sosyal mesafe kuralından ciddi şekilde etkilenmiş ve ticaret maliyetlerinde engelleyici bir artış görülmüştür (WTO, 2020a). Emtia ticareti hacmi 2020 yılı ilk çeyreğinde 2019 yılının aynı çeyreğine göre %3 küçülmüştür (WTO, 2020b). Çin ile en çok ticari bağlantıya sahip olan ekonomiler ise, ilk turda en büyük etkileri yaşamıştır (Addison vd., 2020:2). Bu çerçevede uluslararası kuruluşların dünya ticaretinin geleceğine yönelik öngörülerine Tablo 2'de yer verilmektedir.

Tablo 2. Dünya GSYİH'si ve Ticareti İçin Son Tahminlerin Özeti

	Reel GSYİH (%Değişim)		Ticaret Hacmi (%Değişim)		Esneklik (Oran)	
	2020	2021	2020	2021	2020	2021
DTÖ Ticaret Öngörüsü (Nisan 2020)						
- İyimser Senaryo	-2,5	7,4	-12,9	21,3	5,3	2,9
- Kötümser Senaryo	-8,8	5,9	-31,9	24	3,6	4,1
IMF Dünya Ekonomik Görünümü (Nisan 2020)	-3	5,8	-11	8,4	3,6	1,4
Dünya Bankası Küresel Ekonomik Beklentiler (Mayıs 2020)	-5,2	4,2	-13,4	5,3	2,6	1,3
OECD Ekonomik Görünüm (Haziran 2020)						
- Tek Vuruşlu Senaryo	-6	5,2	-9,5	6	1,6	1,1
- Çift Vuruşlu Senaryo	-7,6	2,8	-11,4	2,5	1,5	0,9
Not Öğeleri:						
- IMF GSYİH (piyasa faiz oranları bazında)	-4,2	5,4	-11	8,4	2,6	1,6
- Dünya Bankası GSYİH (satın alma gücü paritesi bazında)	-4,1	4,3	-13,4	5,3	3,3	1,2

Kaynak: WTO, 2020b.

IMF (2020) GSYİH değişim oranı tahminlerini 2020 yılı için %4,9 azalış, 2021 yılı için %5,4 artış olarak; OECD (2020c) söz konusu tahminlerini 2020 için %4,5 azalış, 2021 için %5 artış olarak güncellemiştir. Covid-19, küresel dış ticaret hacminde ciddi hasar bırakırken, diğer yandan uluslararası ticarete yeni ticaret modelleriyle katkı sunmaktadır.

2.2. Küresel Ticaretin Biçim Değiştirmesi ve Dış Ticarete Yeni Trendler

Covid-19 salgınının meydana getirdiği pozitif dışsallıklardan biri, yirmi birinci yüzyılın teknolojik gelişmelerinin ticaret yapış yöntemlerine uyumlaştırılma çabalarının hız kazanmasıdır. Küresel değer zincirlerindeki kopuş ve aksamalar dolayısıyla, dış ticarete öteden beri uygulanan geleneksel ticaret yöntemleri büyük bir dönüşüm geçirmektedir. Bu çerçevede, dijital ekonomi açısından (WTO, 2020c);

- Covid-19 salgınına yanıt olarak sosyal mesafenin, tecritin ve diğer önlemlerin uygulanması, tüketicileri çevrim içi alışverişi, sosyal medya kullanımını, internet telefonculuğunu ve telekonferansı, video ve film akışını artırmaya yöneltmiş,
- İşletmelerden tüketicilere (B2C) ve işletmeler arası (B2B) satışlarda elektronik ticaret (e-ticaret) uygulamalarının kullanımında ani artışlar gözlemlenmiş; B2C satışlarındaki artış özellikle tıbbi malzeme, ev gereçleri ve gıda ürünlerinin çevrim içi satışlarında belirginleşmiş,

- İnternet ve mobil veri hizmetlerine talep artmış, çevrim içi etkinliklere geçişi sağlayacak ağ kapasitesi ve spektrumunun hem operatörler hem de hükümetler tarafından acilen uyarlanması gerekmiş,
- Hem ülkeler içinde hem de ülkeler arasında dijital uçurumun açık bir şekilde kapatılması ihtiyacı vurgulanmıştır.
- Hizmet ticareti açısından (WTO, 2020d);
- Genel olarak telekomünikasyon ve bilgisayar hizmetleri gibi çevrim içi tedariki mümkün kılan hizmetlerin yanı sıra mal ticaretini ve ekonomik büyümeyi kolaylaştırmada finans, ulaşım, dağıtım ve lojistik hizmetlerinin altyapısal rolü ön plana çıkmış, bununla birlikte turizm hizmetlerine talep düşmüş,
- Perakende, sağlık, eğitim, telekomünikasyon ve görsel-ışitsel hizmetler gibi sektörlerde çevrim içi tedarik üzerine daha fazla odaklanılmış,
- Tedarikçiler ve tüketiciler arasındaki yakınlığı içeren hizmet ticareti açısından özellikle GATS mod 2 (yani tüketicilerin yurt dışına taşınması bağlamında arz) ve mod 4 (gerçek kişilerin geçici hareketini içeren arz) hizmet ticareti büyük ölçüde engellenmiştir.
- Bu çerçevede alınan önlemlerle;
- Teknoloji ve bağlantı eşitsizlikleri vurgulanarak, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki operatörler salgın sırasında veri sınırlarını askıya almış ve birçok hükümetçe yayınlanan ek kablosuz spektrum ile ağ kapasiteleri artırılmış (WTO, 2020d),
- Çok az maliyetle veya ücretsiz olarak genişletilmiş veri hizmetleri sunulması, dijital ödemelerde ve mobil para transferlerinde işlem maliyetlerinin düşürülmesi, teslimat hizmetlerinin ve lojistiğin iyileştirilmesi, önlemlerin uygulanması ve bilgilerin yayılması

için dijital araçların kullanılması ve tele sağlık hizmetlerinin teşvik edilmesinin önemi vurgulanmış (WTO, 2020c),

- Mevcut krizin KOBİ'ler üzerindeki etkilerinin sınırlandırılması ve dayanıklılıklarının artırılması amacıyla, KOBİ'lerin yasal düzenlemelere ve pazar bilgilerine, uygun fiyatlı ticaret finansmanına ve kolaylaştırılmış gümrük prosedürlerine kolay erişime sahip olmasının sağlanmasına yönelik girişimler başlatılmıştır (WTO, 2020e).

Diğer taraftan e-ticaretin de, genel olarak arz ve talepte kesintiye neden olan; teslimat gecikmeleri, siparişlerin tamamen iptal edilmesi, fiyatların makul olmayan yüksek seviyelere çıkarılması, ürün güvenliği riskleri, aldatıcı uygulamalar, siber güvenlik endişeleri ve bant genişliği ihtiyacı gibi sorunlardan olumsuz etkilendiği ifade edilmektedir (WTO, 2020c).

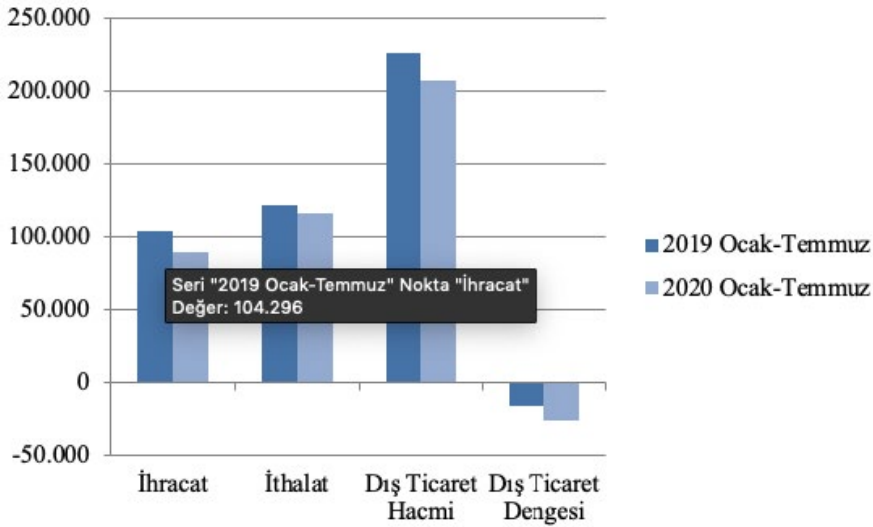
2.3. Covid-19'un Türkiye'nin Dış Ticaret Performansı Üzerindeki Etkisi

İhracata dayalı kalkınma modelinin benimsendiği 1980'li yıllardan itibaren Türkiye'de dış ticaret verileri makroekonomik göstergeler arasında önemli bir konuma sahiptir. Toplam dış ticaretin GSYİH'ye oranı 1960 yılında %5,73, 1980 yılında %17,09, 2000 yılında %42, 2019 yılında ise %61,39 olarak ölçülmüştür (The Global Economy, 2020). Türkiye, 2019 yılı itibarıyla yaklaşık 754 milyar ABD doları GSYİH ile (TÜİK, 2020) dünyanın 19. büyük ekonomisi konumundadır. Diğer taraftan, GSYİH, Covid-19 salgınının olumsuz etkisi nedeniyle, 2020 yılının ikinci çeyreğinde %9,9 oranında daralma kaydetmiştir (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020).

Ticaret Bakanlığı (2020a) verilerine göre, 2019 yılı için Türkiye'nin toplam ihracatı 180,833 milyar ABD doları, toplam ithalatı 210,345 milyar ABD doları, dış ticaret hacmi 391,178 milyar ABD doları, dış ticaret açığı 29,512 milyar ABD doları

olup ihracatın ithalatı karşılama oranı %86 seviyesinde iken; Covid-19 salgını sebebiyle küresel düzlemde olduğu gibi Türkiye'nin de dış ticaret hacminin düşeceği öngörülmektedir. Türkiye, 2019 yılında en fazla ihracatı Almanya, Birleşik Krallık, İtalya, Irak ve Amerika Birleşik Devletlerine yaparken; en fazla ithalatı Rusya, Almanya, Çin, Amerika Birleşik Devletleri ve İtalya'dan gerçekleştirmiştir. 2019 ve 2020 yılı verileri beraber değerlendirildiğinde, Türkiye'nin ihracatının sırasıyla ham madde (ara mallar), tüketim malları ve yatırım (sermaye) mallarında; ithalatının ise sırasıyla ham madde, yatırım ve tüketim mallarında yoğun seyrettiği görülmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2020b:4). Türkiye'nin üretim yapısının doğal bir sonucu, ihraç edilen ürünlerin girdisi olarak kullanılan ithal ürünlere ilişkin tedarik güvenliğinin sağlanmasının aynı zamanda ihracatı da güvenceye alacağıdır. Nitekim Türkiye'nin ihracat ve ithalat partnerlerinin kompozisyonu dikkate alındığında, ilk sıralarda tedarik zincirleri salgından en çok etkilenen ülkelerin olduğu görülmektedir. Grafik 1'de 2019 ve 2020 yıllarının Ocak-Temmuz dönemlerine ait temel dış ticaret verileri gösterilmektedir. Farklı oranlarda olmakla birlikte ihracat, ithalat ve dış ticaret hacminde düşüş ve dış ticaret açığında ise nispi artış gözlemlenmesi, 2020 yılının ilk yarısında 2019 yılının ilk yarısına kıyasla dış ticarete görece olumsuz bir tablo çizmektedir.

Grafik 1: Genel Ticaret Sistemine Göre Dış Ticaret Verileri (Milyon ABD Doları)

Kaynak: Ticaret Bakanlığı (2020a) verileri ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

Öte yandan, Covid-19 krizinin sınır ötesi niteliği sebebiyle küresel dış ticaret hacmi de düşüş eğiliminde olduğundan, Türkiye'de dış ticaret verilerinin nicel analizinin dış ticaret performansını ortaya koymak bakımından tek başına yeterli gelmeyeceği düşünülmektedir.

3. Covid-19 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti Açısından Kriz Yönetimi

Covid-19 salgını, uluslararası ticarete çevik önlemlerin alınmasını gerektirmiştir. Türkiye'nin dış ticareti açısından salgının olası olumsuz etkilerinin ne derecede önlendiği veya gerçekleşen olumsuzlukların ne ölçüde giderildiği, dış ticaret alanındaki kriz yönetimi performansını yansıtmaktadır. McConnell'in (2011) kriz yönetiminin başarı durumuna ilişkin ortaya koyduğu süreç ve kriterlerin, Covid-19 döneminde

Türkiye'nin dış ticareti açısından kriz yönetiminin başarılı olup olmadığına ilişkin işlevsel ve yordayıcı bir çerçeve sunduğu değerlendirilmekte olup izleyen alt bölümlerde konu irdelenmektedir. Covid-19 salgınının Türkiye'de ortaya çıktığı 2020 yılı Mart ayından itibaren ilk altı aylık dönemde dış ticaret performansına ilişkin mevzuat düzenlemeleri ve hukuki tartışmalar, medya raporları ve yorumları, parti beyanları, hükümet, uzman ve paydaş brifingleri, acil durum planları, kamuoyu yoklamaları ve en iyi uygulama belgeleri içerik analizi yöntemiyle incelenmiş; öte yandan konuya ilişkin soruşturma raporuna veya internet forumuna rastlanılmamıştır. Ayrıca, Covid-19 salgını toplumun her kesimini etkileyen kapsayıcı bir kriz olduğundan, diğer bir ifadeyle olgunun doğası itibarıyla dışında kalan herhangi bir birey veya grup olmadığından, tanık ifadelerine yer verilmesi mümkün bulunmamıştır.

3.1. Mevzuat Düzenlemeleri ve Hukuki Tartışmalar

1982 Anayasasının 167'nci maddesine istinaden 2976 sayılı Dış Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun hükümleri çerçevesinde Cumhurbaşkanına verilen yetki, olağan dönemlerde olduğu gibi Covid-19 döneminde de dış ticaret alanında alınan tedbirlerin de temelini oluşturmaktadır. Bu kapsamda, Türkiye'de Mart-Ağustos/2020 döneminde Covid-19 salgınının dış ticaret üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla ithalat, ihracat ve gümrük alanlarında gerçekleştirilen mevzuat düzenlemelerine Tablo 3'te yer verilmektedir.

Tablo 3. Türkiye'de Covid-19'un Dış Ticarete Etkilerini Azaltmak İçin Yapılan Mevzuat Düzenlemeleri (Mart-Ağustos/2020)

	Amaç	Mevzuat Düzenlemeleri	Önlem Türü
İthalat	Etil alkol, ham ayçiçeği yağı, melas ve çeltik ürünlerinde arz güvenliğinin sağlanması ve spekülasyon fiyat hareketlerinin önüne geçilebilmesi	2284, 2348, 2349, 2914 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararları, Gözetim Uygulanmasına İlişkin Tebliğ (Tebliğ No:2009/8)'de Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ	Gümrük vergisi indirim ve söz konusu uygulamanın kaldırılması, gözetim kıymetinin düşürülmesi, %0 vergili tarife kontenjanı açılması
	Hastanelerdeki teçhizat (ventilatör, oksijen konsantratörü vb. solunum cihazları) ihtiyacının karşılanabilmesi	2285 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı	İthalatında ilave gümrük vergisine tabi bazı ürünler için bu verginin kaldırılması
	Tek kullanımlık tıbbi maskelerin arz güvenliğinin sağlanabilmesi	2286 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı	İlave gümrük vergisinin kaldırılması
	Tek kullanımlık tıbbi maskelerde iç tedarik güvenliğinin sağlanabilmesi	İthalatta Gözetim Uygulanmasına İlişkin Tebliğ (Tebliğ No:2019/1)'de Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ	Bazı ürünlerin ithalatının risk bazlı ek bilgi/belge uygulaması kapsamından çıkarılması
	Covid-19'un tespitine yönelik olarak ithalata konu tıbbi tanı kitlerinin kötü niyetli kişilerce kullanımının önüne geçilmesi	Tıbbi Tanı Kitlerinin İthaline İlişkin Tebliğ (İthalat: 2020/19)	Ürünün Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu'nun bilgisi ve onayı ile ithal edilebilmesi

İhracat	Kişisel Koruyucu Donanım Yönetmeliği ve Tıbbi Cihaz Yönetmeliği kapsamında piyasaya arz edilen ürünler iç talebin karşılanmasında sorun yaşanmaması	İhracı Yasak ve Ön İzne Bağlı Mallara İlişkin Tebliğ (İhracat: 96/31)'de Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ (İhracat: 2020/4)	İhracı yasak ve ön izne bağlı mallar arasına bazı ürünlerin eklenmesi ve ihracatının Sağlık Bakanlığı, Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu'nun ön iznine bağlanması
	Etil alkol, kolonya, dezenfektan, hidrojen peroksit ve meltblown kumaş ürünlerinde iç talebin karşılanmasında sorun yaşanmaması	İhracı Kayda Bağlı Mallara İlişkin Tebliğ (Tebliğ No: İhracat 2006/7)'de Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğler; İhracat 2020/5, İhracat: 2020/9	İhracı kayda bağlı mallar arasına etil alkol, kolonya, dezenfektan, hidrojen peroksit ve meltblown kumaşın eklenmesi ve bu uygulamanın bilahare sonlandırılması
	Koronavirüsün mücbir sebep olarak tanınması yoluyla ihracatçı firmaların mağduriyet yaşamalarının önüne geçilmesi	2006/12 sayılı Dahilde İşleme Rejimi Tebliği, 2017/4 sayılı İhracat, Transit Ticaret, İhracat Sayılan Satış ve Teslimler ile Döviz Kazandırıcı Hizmet ve Faaliyetlerde Vergi, Resim ve Harç İstisnası Hakkında Tebliğ, 2005/2 sayılı İhracat Sayılan Satış ve Teslimler Hakkında Tebliğin ilgili hükümlerine istinaden Ticaret Bakanlığı düzenlemesi	Dahilde İşleme İzin Belgelerine, Vergi Resim Harç İstisnası Belgelerine ve İhracat Taahhütlü Kredilere ilişkin ihracat taahhütlerine ek süre imkanı sağlanması
	Ventilatör, Ecmo, Oksijen Konsantratörü, Ventilator Cihazı Sarfları, Hasta Devreleri (Anestezi/Ventilatör Devresi), IV Kanül, Entübasyon Tüpleri ve Yoğun Bakım Monitörleri ürünlerinde iç talebin karşılanmasında sorun yaşanmaması	İhracı Yasak ve Ön İzne Bağlı Mallara İlişkin Tebliğ (İhracat: 96/31)'de Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğler; İhracat: 2020/6, İhracat 2020/8	İhracı yasak ve ön izne bağlı mallar arasına bazı ürünlerin eklenmesi, bu ürünlerin ihracatının Sağlık Bakanlığı, Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu'nun ön iznine bağlanması ve uygulamanın bilahare sonlandırılması
	İç talebi artan taze limon (kurutulmuş hariç) ürününde yurt içi arz ve talep dengesi ile fiyat istikrarının korunabilmesi	İhracat:2020/07 sayılı "Limon İhracatına İlişkin Tebliğ" ile bu Tebliğin yürürlükten kaldırılmasına dair İhracat:2020/14 sayılı Tebliğ	Ürünün ihracatının Tarım ve Orman Bakanlığının ön iznine tabi kılınması ve uygulamanın bilahare sonlandırılması
	İhracatçı firmaların ihraç pazarlarını koruyabilmeleri için ticari faaliyetlerinde teknolojik imkânlardan daha üst seviyede faydalanmaları	2573 sayılı "Pazara Girişte Dijital Faaliyetlerin Desteklenmesi Hakkında Karar"	E-ticaret sitelerine bireysel üyelik ile sanal fuar katılımları ve sanal fuar organizasyonlarının Ticaret Bakanlığınca desteklenmesi
Gümrük	Salgının ekonomik ve sosyal hayat üzerindeki etkilerinin giderilmesi	7244 sayılı "Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Ekonomik Ve Sosyal Hayata Etkilerinin Azaltılması Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"	Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu kapsamında el konulan ve bulaşıcı salgın hastalıkla mücadele ile doğrudan ilgili ürünlere ilişkin düzenleme yapılması

Kaynak: Resmi Gazete yayınlarından ve Ticaret Bakanlığı internet portalından derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ticaret Bakanlığı ayrıca ihracatçıların ülke bazında pazar bilgilerine rahat erişebilmelerinin sağlanması için Kolay İhracat Platformunu devreye almış ve temassız dış ticaret uygulamasını yürürlüğe koymuştur. Dış ticaretin finansmanında ana kuruluş olan Türkiye İhracat Kredi Bankası A.Ş. (Türk Eximbank) de bir destek paketi hazırlayarak ihracatçıya; kredi geri ödeme vadelerini uzatma, taahhüt kapatmaya ilave süre tanıma, reeskont kredilerinde ilave vade imkanı tanıma ve sigorta limitlerinde alıcıya tanınan vadeleri ücretsiz uzatma gibi olanak ve kolaylıklar sağlamıştır (İMMİB, 2020).

3.2. Medya Rapor ve Yorumları

31/08/2020-06/09/2020 tarihleri arasında Türkiye’de tirajı en yüksek üç gazete; *Sözcü*, *Hürriyet* ve *Sabah* olarak sıralanmaktadır (gazetetirajlari.com, 2020). Google arama motorunda, söz konusu gazetelerden herhangi birinin ismi ile birlikte “Covid-19”, “ihracat” ve “ithalat” kelimeleri beraber aratıldığında 2020 yılının Ağustos ve Eylül aylarında öne çıkan haberlerden bazılarının başlıkları şöyledir:

“Otomotiv virüsün etkisinden kurtuluyor” (Sözcü, 2020a)

“Sektör yerli müşteri ile ayakta kaldı” (Sözcü, 2020b)

“Sanayinin kalbinden 7 ayda 187 ülkeye ihracat” (Hürriyet, 2020a)

“TİM Başkanı Gülle: Pandemi öncesi dönemdeki günlük ihracat rakamlarını yakaladık” (Hürriyet, 2020b)

“Sanayi sektörü ihracatta toparlandı, borsaya ‘ilaç’ oldu” (Sabah, 2020a)

“İhracat rakamları açıklandı! 8 sektör tarihinin rekorunu kırdı: En dikkat çekici artış ise...” (Sabah, 2020b)

Bunların yanı sıra, ticaret alanında öncü olan iş birliği kuruluşlarından Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ve Türkiye İhracatçıları Meclisi (TİM) üst yöneticilerinin farklı tarihlerde basına yansıyan demeçlerine aşağıda yer verilmiş olup, bu demeçler sivil toplum kuruluşlarının krize tepkileri kapsamında değerlendirilebilir.

“Böylesine çok boyutlu bir küresel ekonomik aktivite probleminin yaşandığı ve arz-talep dengesinin sarsıldığı bir dönemde dahi Türkiye’nin süreçten en az hasarla çıkacağına inanıyoruz.” (DEİK Başkanı Nail Olpak, Bloomberght, 2020)

“Birliğimiz girişimleri ve Ticaret Bakanlığımızın destekleriyle e-ticaret üzerinden yurt dışına satılan malların iade süreçlerindeki gümrük prosedürleri önemli ölçüde azaldı. Ayrıca kadınların ekonomide aktif yer alabilmesi için kadın girişimcilere ürettiklerini e-ticaret yoluyla satarken vergi muafiyeti getirecek düzenleme de hayata geçti. Hükümetimize teşekkür ediyorum.” (TOBB Başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu, Dünya, 2020a)

“Salgın sonrası dönemde 20. yüzyılın sonlarına kadar konvansiyonel metotlarla ilerlemiş olan uluslararası ticareti, dijital platformlar sayesinde, bugün yepyeni bir modele, iş yapma anlayışına taşıyoruz.” (TİM Başkanı İsmail Gülle, Sabah, 2020c)

“İhracat ailesi olarak mart ayında ‘gün umutsuzluk günü değil’ demiştik. Nisanda hedeflerimizin Covid-19’dan büyük olduğunu, mayısta beklentimizin normalin de ötesinde olduğunu ve haziran ayında geçmişte olduğu gibi bugün de başaracağımızı ifade etmiştik. Türkiye, haziran ayında ihracatta bir önceki aya göre yüzde 35’lik artış yakalayarak birçok ülkeden pozitif ayrıştı. İhracatımız temmuz ayında hazirana göre yüzde 11,5’lik artışla yine bu başarısını sürdürdü. ... Temmuz ayı ihracatımız, pandemi ilanından bu yana gerçekleşen en yüksek aylık ihracat rakamı oldu. Türk ihracatçısı, oyunun

yönünü çok kısa bir süre içerisinde kendisine çevirmeyi bildi. Pandemide kenetlendik, şimdi kanatlanma zamanı.” (TİM Başkanı İsmail Gülle, Anadolu Ajansı, 2020a)

3.3. Parti Beyanları

Covid-19 salgını döneminde medyada genişçe yer bulan siyasetçi ve iş/meslek kuruluşu yöneticilerinin dış ticaret performansına ilişkin söylemlerinin önemli vurgular içerdiği düşünülerek bu söylemlerden bazılarına aşağıda yer verilmektedir.

“Aziz milletim, yeni dönemde üretim ve ihracat odaklı büyüme politikamızı daha güçlü şekilde uygulamakta kararlıyız. Bunun için reel sektörümüze ve sanayicimize daha çok destek vereceğiz. Yenilikçi ve yüksek katma değerli üretimi ve istihdamı artıracacağız. Yatırımların yüksek ve orta yüksek teknoloji sektörlere yönelmesini sağlayacağız. Salgın döneminde ülkelerin kendi kendine yetebilmesinin önemi daha iyi anlaşıldı.” (Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Cumhurbaşkanlığı, 2020)

“Nisan, mayıs ve haziran ayı vadeli açık reeskont kredi anapara ve faiz ödemeleri ekim, kasım ve aralık aylarına ertelenerek azami vade bir yıl uzatıldı. Nisan, mayıs ve haziran aylarında vadesi dolan reeskont kredilerinin taahhüt kapama süresi de yine bir yıl uzatıldı. Böylece ihracatçımız, bu süreçteki belirsizliği böylece rahat bir şekilde atlatabilecek.” ... “İhracattaki geçici yavaşlama sürecinde kapasite kullanım oranlarının korunması amacıyla ihracatçıya stok finansmanı desteği vereceğiz.” (Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Anadolu Ajansı, 2020b)

“Mal ve hizmet pazarlarında rekabet ve verimliliği artıracak yapısal reformlar yanında gıda fiyatlarındaki şişkinliği giderecek tedbirleri de alacağız. Ayrıca mal ve hizmet fiyatlarındaki kur geçişkenliğine karşı gereken mekanizmaları oluşturacağız.” (Cumhurbaşkanı Recep Tayyip

Erdoğan, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2020)

“Ağustos ayı ihracatımızı geçen yılın aynı ayının bile üzerinde bir rakamla kapattık. İhracatçılarımızın ihtiyaç duydukları tüm bilgileri Kolay İhracat Platformu adı altında tek çatı altında topladık. Bu platformda pazar önerilerinden vergi oranlarına, rakip ülke bilgilerinden uluslararası mevzuata kadar geniş bir yelpazede ihracatçılarımıza destek sağlıyor.” (Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Anadolu Ajansı, 2020c)

“Ekonomimiz, sanayi üretimimiz, ihracat rakamlarımız güçlü ve hızlı bir şekilde toparlanıyor ve bu yılı pozitif büyüme performansı ile kapatacağımızı öngörüyoruz.” (Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay, Anadolu Ajansı, 2020d).

Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan basın beyanatlarıyla salgın sürecinde dış ticaretle ilgili gelişmeleri ve alınan önlemleri aktarmakta, dış ticaret performansına ilişkin verileri periyodik olarak açıklamaktadır. Pekcan'ın bazı demeçleri şöyledir:

“Pandemi sonrasında atacağımız adımlarla sağlık alanında gösterdiğimiz pozitif ayrışmayı ekonomi ve ticaret alanında da gösterebileceğimize inanıyoruz.” (Anadolu Ajansı, 2020e)

“Pandemi hayatımızı kökten değiştirdi. Ticari hayatı da bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de etkiledi elbette. Uluslararası kuruluşların tahminleri çok çarpıcı; 6 Nisan’da IMF, küresel büyümede yüzde 3 küçülme beklediğini söyledi. Ama geçtiğimiz günlerde bu rakamı aşağı yönlü revize edeceğini açıkladı. 8 Nisan’da Dünya Ticaret Örgütü iki ayı tahminde bulundu. İyimser tahmin “küresel ekonomi yüzde 2 buçuk küçülecek”, kötümser tahmin “yüzde 8-10 küçülecek” şeklindeydi. AB’nin küçülmesini yüzde 7, Türkiye’nin ise yüzde 5 olarak öngördü IMF. Ama biz Türkiye olarak hiç kötümser değiliz. Sayın Cumhurbaşkanımızın liderliğinde, Bilim Kurulu tavsiyelerine uyarak çalıştık ve sağlık alt yapımızın

güçlü olması sayesinde bu süreci pek çok ülkeden çok daha iyi atlattık. ...

Pandemi sürecinde bakan yardımcımızla kapıların ilk kapandığı dönemde konuşurken «Kapılar kapanabilir ama ticaret kapanmayacak» dedim. «Nasıl yapacağız?» dedi. Şoför değiştirdik, konteyner değiştirdik, ticaretimize eskisi kadar olmasa da devam edebildik. Çünkü bu talep odaklı bir şey. Avrupa can derdindeyken talepleri de bu doğrultuda azaldı haliyle. İnsanların tüketim alışkanlıkları da değişti.» (Sabah, 2020d)

“Firmalarımızı e-ihracata özendirmek amacıyla e-ticaret sitelerine üyelik giderlerini 2020 yılı için yüzde 80, takip eden yıllarda yüzde 60 oranında destekleyeceğiz.” (İHA, 2020)

“İhracatın ithalatı karşılama oranı haziranda yüzde 82,6 iken temmuzda 84,5’e ulaştı. Altın hariç ihracatın ithalatı karşılama oranı ise yüzde 93,9’a yükseldi. Böylelikle temmuzda hem 15 milyar 12 milyon dolarlık ihracatla 2020’nin en yüksek ihracat değerine hem de toplamda yüzde 84,5, altın hariç ise yüzde 93,9 ile yılın en yüksek ihracatın ithalatı karşılama oranına ulaşmış bulunmaktayız.” (NTV, 2020)

“Gerek aldığımız tedbirler ve uyguladığımız etkin politikalar gerekse ana ihracat pazarlarımızdaki normalleşmeyle beraber, dış ticaretimizin önümüzdeki dönemde güçlü bir ivme kazanacağına inanıyoruz.” (Anadolu Ajansı, 2020f)

AK Parti yönetimi, Covid-19 salgınının ekonomi üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin giderilmesine yönelik olarak 100 milyar liralık “Ekonomik İstikrar Kalkanı” paketini açıklamıştır. Bununla birlikte, parti temsilcilerinin beyanatları şu şekildedir:

“Haziran-ağustos döneminde ihracatın ithalatı karşılama oranı ise altın hariç yüzde 90 oldu. Bu yıl ailemize yeni katılan 10 bin 816 ihracatçımız 1 milyar dolara yaklaşan bir hacim oluşturdu. Gönülden kutluyorum.” (Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak, Anadolu Ajansı, 2020g)

“Ne yazık ki dünyanın tamamı halen alarm halindedir ve bu durum bir süre daha devam edecek gibi görünmektedir. Bu sebeple herkes için gıda güvenliği sağlanmalı ve uluslararası ticaret kesintiye uğramadan devam etmelidir.” (Tarım ve Orman Bakanı Bekir Pakdemirli, Milliyet, 2020a)

“Tedarik zincirinden kopmaları kendi üretimlerimiz ve yakın çevremizde oluşacak üretim ağlarına hakimiyetimiz üzerinden bir şekilde domine edebiliriz. Tabii ki tamamını karşılamamız düşünülemez ama Türkiye çok güçlü bir ticaret ve transit merkezi olmanın ötesinde dünya ticaretindeki zinciri sağlamlaştıracak bir ülke olabilir. Bu imkanımız ve potansiyelimiz var. Bundan sonraki dönemde de hızla içeride bu üretimleri artırarak küresel ölçekte iyi bir ihracatçı ülke haline gelebiliriz.” (AK Parti Genel Başkanvekili Numan Kurtulmuş, Anadolu Ajansı, 2020h)

Öte yandan, muhalefet partilerinden Cumhuriyet Halk Partisi, İyi Parti ve Saadet Partisinin Covid-19 döneminde Türkiye’nin dış ticareti ile ilgili görüş ve değerlendirmeleri ise şöyledir:

“Covid-19 Raporu hazırladık gayet güzel bir rapor. Hem dünyadaki uygulamaları, Türkiye’deki uygulamaları nelerin yapılması gerektiğini anlattığımız şeyleri. Erdoğan’a da gönderdik bu raporu, Saadet Partisinin Sayın Genel Başkanına da gönderdik, İYİ Partinin, Gelecek Partisinin, DEVA Partisinin Genel Başkanlarına, Vatan Partisine, hepsine gönderdik, hiçbir ayırım yapmadık, bizim raporumuzu gönderdik. Biz böyle bakıyoruz, önlemlerin böyle alınması gerekir diye.” (CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, CHP, 2020a)

“2019’da Çin’in bizim ithalatımız içindeki payı yüzde 9, ihracatımız içindeki payı da yüzde 1,5. Şimdi dünyanın diğer önemli üretim merkezlerinden biri olan Avrupa da giderek zorlanmaya başlandı. Hatta yeni salgının merkezi Avrupa. Avrupa’nın bizim ithalatımız içindeki payı ise çok daha yüksek

yüzde 34. İhracatımız içindeki payı da yüzde 49. Dolayısıyla her iki hem Avrupa'yla, hem Çin'le bizim çok yoğun ilişkilerimiz var. Önemli ihracat ortağımız olan bu ülkelerin ekonomilerindeki yavaşlama bizim ekonomimizi de olumsuz etkileyecektir. ... Hem ithalat darboğazı, hem de salgın nedeniyle üretimde yaşanacak aksamalar iç ve dış talebin hızla daralması ekonomimiz için elbette iyi haberler değildir. Nitekim yine kalkınma için, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı 2020'de Türkiye'yle ilgili büyüme tahminini 0,3 puan aşağıya çekerek 2,7'ye indirdi.” (CHP Sözcüsü Faik Öztrak, CHP, 2020b)

“İhracatçıların da ihracat yapma konularında ciddi sorunları var. Bunların da konuşulması lazım. Esnaf odaları var. Bunlarla görüşüp küçük işletmelerin, KOBİ'lerin yaşamasının sağlanması lazım.” (İyi Parti Genel Başkanı Meral Akşener, Habertürk, 2020)

“Ekonomimiz içinde bulunduğu krizden kendisini bir türlü çıkaramıyor. Hükümet, üretime dönük yatırımları, tarım ve sanayi yatırımlarını ve ihracatı unuttu.” (Saadet Partisi Genel Başkanı Temel Karamollaoğlu, Anadolu Ajansı, 2020i)

3.4. Hükümet, Uzman ve Paydaş Brifingleri

Kamu politikası aşamalarından karar verme, politika formüle etme ve kural koyma (yasal düzenleme yapma) sırasında en önemli kaynak bilgidir. Politikaya konu olacak meseleye ilişkin doğru, kesin ve güvenilir bilgi kamu politikasının başarısını doğrudan etkilemektedir. Bu kapsamda salgının dış ticaret üzerindeki olumsuzluklarını gidermeye yönelik olarak gerçekleştirilen mevzuat düzenlemeleri ve uygulamaların başarısı da, bu düzenleme ve uygulamaların dış ticaretle iştigal eden firma ve paydaş konumundaki kuruluşların karşılaştığı problemleri ne ölçüde kavradığı ve giderdiği ile ilgili görülmektedir.

Politika yapıcılarının politikanın kamusunu oluşturan kütlenin gerçek bilgisine sahip olabilmeleri noktasında hükümet, uzman ve paydaş

brifingleri ayrı önem taşımaktadır. Covid-19 krizinde hükümetin dış ticarete ilişkin görevleri Ticaret Bakanlığı tarafından yürütülmüş, konuyla ilgili uzmanlar krize ilişkin politikaların formüle edilmesinde rol üstlenmişlerdir. Bunun yanı sıra, Türkiye’de dış ticaretin ana paydaşları konumunda olan TİM ile ihracatçı birlikleri, DEİK ve TOBB’un krizin yarattığı olumsuzlukların yanı sıra küresel ticarete doğabilecek fırsatlar üzerinde çalıştıkları, dünyadaki ticari seyre ilişkin bilgi notları ve uzman brifingleri yoluyla bilgi kanallarını açık tuttıkları anlaşılmaktadır (TİM, 2020a; TOBB, 2020; DEİK, 2020; TÜSİAD, 2020; MÜSİAD, 2020).

Ticaret Bakanlığı yetkililerince salgının başında, yurt dışı teşkilatında dünyanın çeşitli yerlerinde görev yapan ticaret müşavirleri ve ataşeleri ile Covid-19 salgınının görev yaptıkları ülkelerde ticarete ilişkin açılan yeni fırsatlar konusunda fikir alışverişlerinde bulunulmuştur. Her diplomatın görev yaptığı ülkedeki ticari potansiyeli ve Türkiye açısından doğabilecek ihracat ve yatırım olanaklarını değerlendirdiği video konferans görüşmelerinde, sektör uzmanı olan kamu ve özel kesim paydaşları da yer almıştır.

3.5. Acil Durum Planları

Hükümetin hazırlamış olduğu “Ekonomik İstikrar Kalkanı” paketi, 100 milyar Türk Lirası tutarında destek içermektedir. Söz konusu paket, temel olarak “vergi ve diğer ödemeler”, “bankacılık” ve “çalışanlar ve emekliler” başlıkları altında düzenlenen tedbir ve eylemlerden oluşmaktadır. Özellikle vergi ve diğer ödemeler ile bankacılık alanında yapılan düzenlemeler dış ticaretle iştigal eden firmaları rahatlatmaya yöneliktir. Bu kapsamda, ihracatçıya stok finansman desteği verilmesi ve Merkez Bankasının ihracat ve döviz kazandırıcı hizmetleri desteklemek amacıyla tedbirler alması başta olmak üzere; firmalara çalışan sayısında azaltma yapmamak kaydıyla işe devam kredi desteği verilmesi, nakit akışı bozulan firmaların bankalara olan kredi anapara

ve faiz ödemelerinin asgari üç ay ötelenmesi, 2 milyondan fazla vergi mükellefinin muhtasar, KDV ve prim ödemelerinin altı ay ertelenmesi, mücbir sebep halinden yararlanan mükelleflere ek olarak gelir vergisi mükellefi 1,9 milyon kişinin daha mücbir sebep hali kapsamına alınması ve Kredi Garanti Fonu limitinin 2 katına çıkarılması gibi tedbirler yürürlüğe konulmuştur (Anadolu Ajansı, 2020i). Ekonomik İstikrar Kalkanı paketi, iş dünyası temsilcileri ve ihracatçılar tarafından olumlu karşılanmıştır (Anadolu Ajansı, 2020j; Dünya, 2020b; Milliyet, 2020b).

3.6. Kamuoyu Yoklamaları

Ticaret Bakanlığı tarafından yapılan ve sonuçları yayımlanan Dış Ticaret Beklenti Anketi, yılın her çeyreği için gerçekleştirilmektedir. Anket, TÜİK'ten alınan dış ticaret istatistiklerine göre, 2019 Eylül ayı itibarıyla yıllıklandırılmış rakamlara göre en fazla ihracat ve ithalat yapan ilk 500'er firmaya uygulanmaktadır. Anket formu, yöntemsel açıklama, anketin toplu sonuçları ve sonuçlar üzerine genel değerlendirmeler, soru bazında endeksler, anketi yanıtlayan firmaların dış ticaret profilleri ve anket yayımlama takvimi Ticaret Bakanlığının internet sitesinde yer almaktadır. Bu çerçevede, 2020 yılı 3. çeyreğine yönelik anketlerin sonuçlarının analiz edilmesinden;

- İhracatçı firmaların %45,5'inin ihracatın artacağını, %27'sinin ise azalacağını belirttiği, buna göre dengenin ihracatın artacağı yönünde gerçekleştiği,
- İthalatın artacağını, azalacağını ve aynı kalacağını belirten firmaların oranının birbirine oldukça yakın gerçekleştiği, beklentinin ithalatın azalacağı yönünde olduğu

anlaşılmıştır.

3.7. En İyi Uygulama Belgeleri

Ticaret Bakanlığı, internet sitesinin "Covid-19" köşesinde; hem Bakanlıkça yapılan ilgili

düzenlemeleri ihracat, ithalat, gümrük, iç ticaret, tüketici, esnaf-sanatkâr-kooperatif başlıkları altında sunmakta hem de aynı köşede kullanıcılara "Dünya Ticaret Örgütü Bildirimleri", "Covid-19 Geçici Ticaret Önlemleri" ve "Yurt Dışı Temsilciliklerimizden Bilgiler" başlıkları altında bilgilendirme yapmaktadır. Ülkelerin Covid-19 ile ilgili tecrübeleri Ticaret Bakanlığı tarafından incelendiği gibi, Covid-19 ile mücadele için dünya ülkelerinin aldığı tedbirlerin, TİM tarafından raporlaştırıldığı ve dış ticaretle uğraşan firmaların kullanımına açıldığı görülmüştür (TİM, 2020b).

4. Bulgular

McConnell'in (2011) kriz yönetiminin başarı durumuna ilişkin ortaya koyduğu kriterler çerçevesinde incelenen Türkiye'nin dış ticaret performansının, yine yazar tarafından süreçler, kararlar ve siyaset başlıkları altında yer verilen kıstaslar ile değerlendirilmesi neticesinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

4.1. Süreçler Bağlamında Kriz Yönetimi

Kriz yönetimi performansında süreçler, eldeki krizin çözümüne yönelik olarak belirlenen acil durum ve eylem planları ile iyi uygulama örneklerine uyulup uyulmadığı, uygulamaların mevzuata uygun olup olmadığı, uygulamalar sırasında anayasal meşruiyetin, paydaş desteğinin, evrensel desteğin veya muhalefetin bulunup bulunmadığı gibi kriterler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmenin yapılabilmesi için Tablo 1'de belirtilen kriterlerden faydalanılmıştır.

Türkiye'de Covid-19 döneminde dış ticarete yönelik olarak; ilgili kurum ve kuruluşların yasal düzenlemelerinin daha önce yürürlüğe konulan mevzuata uygun olduğu ve bu düzenleme ve uygulamalarda anayasal meşruiyet ile birlikte paydaş desteğinin alınmış olduğu görülmektedir. Nitekim, 7244 sayılı "Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Ekonomik ve Sosyal Hayata Etkilerinin Azaltılması Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda

Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” yürürlüğe konulmuş, ayrıca Anayasanın 167’nci maddesi ve 2976 sayılı Dış Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun hükümleri uyarınca dış ticaret faaliyetlerinde kural koyan hükümet tarafından çeşitli Cumhurbaşkanlığı kararnameleri, Cumhurbaşkanlığı kararnameleri, tebliğler ve diğer adsız düzenleyici işlemler ile Covid-19 salgınının dış ticaret üzerindeki olumsuz etkilerinin giderilmesi amacıyla önlemler alınmıştır. Bu önlemler genel olarak; arz güvenliğinin sağlanması, maske, solunum cihazı ve tanı kitleri başta olmak üzere yurttaşların ve hastanelerin teçhizat ihtiyacının karşılanması amacıyla stratejik mallarda ihracat kısıtlamalarının ve ihracata ön izin şartının getirilmesi, firmaların olağan işlemlerinde mücbir sebep dolayısıyla kolaylıkların sağlanması ve sağlık alanında kötüye kullanımların önüne geçilmesi amaçlarına dönüktür. Bununla birlikte, ihracatçı firmaların e-ticaret sitelerine üyeliklerinin desteklenmesi, sanal fuar ve ticaret heyetleri ile ticari faaliyetlerinin devamının sağlanması ve temassız gümrük işlemleri ile gümrük prosedürlerinin kolaylaştırılması da gerçekleştirilen düzenlemeler ve uygulamalar kapsamındadır.

Ekonomik İstikrar Kalkanı paketinin açıklanması ve uygulanması firmalar ve iş birliği kuruluşları tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Bu çerçevede yol haritasının oluşturulduğu ve acil durum planına uyulduğu belirtilebilir.

Ticaret Bakanlığı yurt dışı teşkilatında görev yapan ticaret müşavirlerinin ve ataşelerinin brifinglerle görev yaptıkları ülkeler hakkında bilgi aktarımında bulunmaları ve bu bilgilerin Ticaret Bakanlığı internet sitesinde (2020c) faydalı diğer sektör bilgileri ile birlikte Covid-19 köşesinde sunulması, bilgi kirliliğinin önlenmesi ve firmalarca doğru ve çevik ihracat ve yatırım kararlarının alınması açısından önem taşımaktadır. Yine dış ticaret beklenti anketinin olağan dönemler gibi kriz döneminde de gerçekleştiriliyor olması ve bahse konu anketin dış ticaret faaliyetlerinin kamusunu

oluşturan dış ticaret firmalarına uygulandıktan sonra yöntemi ve sonuçları itibarıyla Ticaret Bakanlığı internet sitesinden açıklanıyor olması kriz döneminde kamuoyu yoklaması yapılmasına devam edilerek şeffaflık prensibinin dikkate alındığını göstermektedir.

Ayrıca, kriz döneminde özellikle TİM tarafından dünya ülkelerinin aldıkları tedbirlerin raporlaştırılması Türkiye’de dış ticaret alanında alınan önlemlerin mukayese edilebilmesini sağlamış olup iyi uygulama örneklerinin araştırıldığı söylenebilir.

4.2. Kararlar Bağlamında Kriz Yönetimi

Kriz yönetimi performansında kararlar; tehditleri içermeye veya ortadan kaldırmaya, krizden etkilenen kişilere, mülkiyete ve tüm aktörlere veya kurumlara verilen zararı en aza indirmeye, düzeni ve istikrarı yeniden sağlamaya yardımcı olup olmadıkları ile evrensel desteğin veya muhalefetin bulunup bulunmadığı gibi kriterler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmenin yapılabilmesi için Tablo 1’de belirtilen kriterlerden faydalanılmıştır.

Kriz döneminde uygulanan Ekonomik İstikrar Kalkanı paketi ile dış ticaret alanında faaliyet gösteren firmalara önemli destekler sağlanmış, nitekim iş dünyası ile dış ticarete ilişkin iş birliği kuruluşları, ilgili medya rapor ve yorumları ile paydaş brifinglerinden görüleceği üzere, alınan tedbirlere ilişkin memnuniyetlerini ifade etmişlerdir. DEİK (Bloomberght, 2020), TİM (Sabah, 2020c) ve TOBB (Dünya, 2020a) üst yöneticilerinin tedarik zinciri, gümrük prosedürleri ve yeni dijital iş modelleri açısından yaptıkları değerlendirmeler sonucunda Türkiye’nin Covid-19 dönemini kazançla atlatacağına güven duydukları görülmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’de Covid-19 döneminde dış ticarete yönelik olarak; ilgili kurum ve kuruluşların kararlarının Covid-19 tehdidinin dış ticaret firmaları, iş birliği kuruluşları ve diğer

paydaşlar üzerindeki etkilerini ortadan kaldırmaya, bu aktörlere verilen zararı en aza indirmeye ve paydaş desteğini almaya yönelik amaca ulaştığı görülmektedir. Konuyla ilgili muhalefet partilerinin beyanları dikkate alındığında, kriz döneminde alınan tedbirlere doğrudan bir muhalefetin söz konusu olmadığı, itirazın genel dış ticaret siyasetine ilişkin olduğu tespit edilmektedir. Bu sebeple, dış ticarete alınan önlemlerde evrensel yakın bir desteğin bulunduğu ileri sürülebilir.

4.3. Siyaset Bağlamında Kriz Yönetimi

Kriz yönetimi performansında siyaset; liderler, partiler ve hükümetler için itibarın ve/veya seçim beklentilerinin artması, sorunun yönetilebilir hale getirilmesiyle yönetim işinin kolaylaştırılması, ister mevcut durumun korunması ister politika değişikliği olsun, hükümetin istediği politika gündemlerinin sürdürülmesi, hükümetin geniş yönetim gündeminin sürdürülmesi ve koruma veya reform yoluyla değerlerin teşvik edilmesi, ayrıca siyasi sonuçlar için evrensel desteğin veya muhalefetin olması/olmaması kriterleri gözetilerek değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmenin yapılabilmesi için Tablo 1’de belirtilen kriterlerden faydalanılmıştır.

Covid-19’un getirmiş olduğu belirsiz siyasi atmosfer içinde, dünyada olduğu gibi Türkiye’de de liderlerin, partilerin ve hükümetin politika gündemleri ayrı önem kazanmaktadır. Salgına karşı alınan tedbirlere ilişkin olarak cumhurbaşkanı, cumhurbaşkanı yardımcısı ve bakanların açıklamalarının; ihracat odaklı büyüme, orta ve yüksek teknoloji üretim, istihdam, katma değerli üretim, mal ve hizmet piyasalarında rekabet ve verimliliğin artırılması, mal ve hizmet fiyatlarında kur geçişkenliğine karşı mekanizmalar geliştirilmesi, ihracatçıların desteklenmesi, ihracat pazarlarında kalıcı olma, dijital araçlarla ticaret yapma ve gıda arz güvenliğinin sağlanması yönünde vurgular taşıdığı anlaşılmaktadır. Özellikle dış ticarete dijitalleşme, kolay ihracat, yenilikçilik

gibi vurgular, “yeni normalin” içerdiği reformist yönleri detaylandırırken; Ekonomik İstikrar Kalkanı paketinin yürürlüğe konulmasının hükümetin geniş yönetim gündeminin sürdürülmesi ve korumacı değerlerin teşvik edilmesi bağlamında önem taşıdığı değerlendirilmektedir. Bir yandan yapısal reformlardan söz eden hükümet yetkililerinin diğer yandan açıkladığı paket ve programlarla korumacı davranması sayesinde krizin daha yönetilebilir hale geldiği ileri sürülebilir.

McConnell’in (2003:393) belirttiği gibi, “krizi oluşturan şey, gerçek değil, bir yargı meselesidir”. Bu dönemde, basında da sıklıkla ve istikrarlı bir biçimde verilmeye çalışılan güven duygusunun dış ticaretle ilgili paydaşların ifadelerinde karşılık bulduğu görülmektedir. Bu kapsamda, Covid-19 döneminde alınan dış ticaret önlemlerinin kitlesine ulaştığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber, muhalefet partileri temsilcilerinin beyanlarından da; eleştirilerinin, Covid-19 döneminde dış ticarete alınan önlemlerin ötesinde hükümetin genel dış ticaret siyasetine yönelik olduğu saptanmaktadır.

Sonuç

Covid-19 salgını hiç şüphesiz küresel bir risktir. Salgının toplumsal ve ekonomik sonuçlarının yanı sıra, demografik, kültürel, yönetsel, sosyolojik, psikolojik, altyapısal boyutlarda önemli sonuçları olduğu yönünde yaygın bir görüş bulunmaktadır. Covid-19’un tüm yaşamsal alanlarda işaret ettiği dönüşüm, küresel değer zincirlerinin taşıyıcısı olan dış ticarete de yaşanmaktadır. Nitekim, küresel ticaret hacminin küçüldüğü, ülkelere ilişkin büyüme beklentilerinin azaldığı, ürün güvenliği endişelerinin arttığı ve dijital ticaret trendinin ön plana çıktığı bu dönemde, dış ticaret tüm araç ve mekanizmaları dönüşmektedir. Salgın döneminde dış ticaret faaliyetleri ve lojistikte karşılaşılan güçlükler, ihracatçı ve ithalatçıları konvansiyonel ticaret yöntemlerinden dijital ticaret yöntemlerine yaklaştırmaktadır. Her ülkenin kendine yeten ekonomisi olması

gerektiğini savunuların karşısında, krizin küresel tedarik zincirinde oluşturduğu boşluğu analiz ederek karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı bir ekonomi inşa etmenin gerekliliğini savunular da bulunmaktadır. Türkiye'nin yeni ticari düzende, bu iki sav arasında bir denge kuracağı; enerji, gıda ve savunma gibi stratejik sektörlerde kendi üretimini gerçekleştirerek dışa bağımlılığı azaltan ve üstün olduğu sektörlerde temel tedarikçi konumunda olan bir hedefe yürüyeceği öngörülmektedir.

Bu bağlamda Covid-19 salgını döneminde dış ticaret açısından kriz yönetimi McConnell'in modelinde yer alan süreçler, kararlar ve siyaset unsurları çerçevesinde başarılı bulunan Türkiye'nin, salgın sonrası dönemde küresel değer zincirinde değişen tüketim alışkanlıklarını iyi etüt ederek üretim ve ihracata yansıtılması yönünde fırsat penceresinin açıldığı kanısındayız.

Kaynakça

- Addison, T., Sen, K., & Tarp, F. (2020). *Covid-19-macroeconomic dimensions in the developing world (No. wp-2020-74)*. World Institute for Development Economics Research.
- Anadolu Ajansı. (2020a). <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/tim-baskani-gulle-pandemide-kenetlendik-simdi-kanatlanma-zamani/1930888>, [E.T.: 11.09.2020].
- Anadolu Ajansı. (2020b). <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/cumhurbaskani-erdogan-ekonomik-istikrar-kalkani-paketini-acikladi/1770929>, [E.T.: 13.09.2020].
- Anadolu Ajansı. (2020c). <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-ailelerin-tercimine-gore-okullarimizi-egitim-ogretime-aciyoruz/1965764>, [E.T.: 13.09.2020].
- Anadolu Ajansı. (2020d). <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/kuat-oktay-ekonomimiz-sanayi-uretimimiz-ihracat-rakamlarimiz-guclu-ve-hizli-bir-sekilde-toparlaniyor/1925484>, [E.T.: 13.09.2020].
- Anadolu Ajansı. (2020e). <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/bakan-pekcan-pandemi-sonrasi-atacagimiz-adimlarla-pozitif-ayrismayi-ekonomi-alaninda-da-gosterebilecegimize-inaniyoruz/1830770>, [E.T.: 13.09.2020].
- Anadolu Ajansı. (2020f). <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/bakan-pekcan-dis-ticaretimizin-onumuzdeki-donemde-guclu-bir-ivme-kazanacagina-inaniyoruz/1960620>, [E.T.: 13.09.2020].
- Anadolu Ajansı. (2020g). <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/bakan-albayrak-bu-yil-ihracata-yeni-baslayan-ihracatcilar-1-milyar-dolara-yakin-hacim-olusturdu/1961935#!>, [E.T.: 13.09.2020].

- Anadolu Ajansı. (2020h). <https://www.aa.com.tr/tr/politika/numan-kurtulmus-yeni-bir-kuresel-finansal-mimarinin-kurulmasi-icin-mucadele-edecegiz/1851344>, [E.T.: 11.09.2020].
- Anadolu Ajansı. (2020i). <https://www.aa.com.tr/tr/politika/saadet-partisi-genel-baskani-karamollaoğlu-butun-ikazlara-ragmen-kurallarinin-hice-sayilmasi-hepimizi-endislendirdi/1939464>, [E.T.: 11.09.2020].
- Anadolu Ajansı. (2020j). <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/ekonomik-istikrar-paketi-tum-kesimlere-kalkan-oldu/1795337>, [E.T.: 06.09.2020].
- Anadolu Ajansı. (2020k). <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/tim-baskani-gulle-onerilerimizin-40i-ekonomik-istikrar-kalkani-paketinde-karsilik-buldu/1804243>, [E.T.: 06.09.2020].
- Anderson J. E. (1994). *Public Policymaking*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Beck, U. (2019). *Risk toplumu: Başka bir modernliğe doğru*. (Çev. Kazım Özdoğan & Bülent Doğan). İthaki Yayınları.
- Bloombergh. (2020). <https://www.bloombergh.com/deik-olpak-turkiyenin-surecten-en-az-hasarla-cikacagina-inaniyoruz-2254460>, [E.T.: 12.09.2020].
- Boin, A., & Hart, P. T. (2003). Public leadership in times of crisis: mission impossible?. *Public administration review*, 63(5), 544-553.
- Boin, A., & Hart, P. T. (2007). The crisis approach. *Handbook of disaster research* (pp. 42-54). Springer, New York, NY.
- Boin, A., Hart, P. T., McConnell, A., & Preston, T. (2010). Leadership style, crisis response and blame management: The case of Hurricane Katrina. *Public Administration*, 88(3), 706-723.
- Brandstrom, A., & Kuipers, S. (2003). From 'Normal Incidents' to Political Crises: Understanding the Selective Politicization of Policy Failures 1. *Government and Opposition*, 38(3), 279-305.
- Brooke, J., & Jackson, D. (2020). Older people and Covid-19: Isolation, risk and ageism. *Journal of clinical nursing*. (29) 2044-2046.
- Bynander, F., & Nohrstedt, D. (Eds.). (2019). *Collaborative crisis management: Inter-organizational approaches to extreme events*. Routledge.
- Cattaneo, O., Gereffi, G., & Staritz, C. (Eds.). (2010). *Global value chains in a postcrisis world: a development perspective*. The World Bank.
- CHP. (2020a). <https://www.chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-halk-tv-canli-yayinina-katildi?q=>, [E.T.: 11.09.2020].
- CHP. (2020b). <https://www.chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskan-yardimcisi-ve-parti-sozcusu-faik-oztrak-in-basintoplantisi-16-mart-2020>, [E.T.: 13.09.2020].
- Christensen, T., Lægred, P., & Rykkja, L. H. (2016). Organizing for crisis management: Building governance capacity and legitimacy. *Public Administration Review*, 76(6), 887-897.
- Comfort, L. K., & Kapucu, N. (2006). Inter-organizational coordination in extreme events: The World Trade Center attacks, September 11, 2001. *Natural hazards*, 39(2), 309-327.
- Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2020). <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-uretim-ticaret-ve-lojistik-avantajlarimizla-salgin>

- sonrasında dünya ekonomisindeki yerimizi daha da güçlendireceğiz, [E.T.: 13.09.2020].
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2020). <http://www.sbb.gov.tr/buyume/>, [E.T.: 05.09.2020].
 - Cumhurbaşkanlığı. (2020). <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/120415/-hicbir-salginin-birlik-ve-beraberligimizden-buyuk-olmadigi-inanciyla-yolumuza-devam-edyoruz->, [E.T.: 13.09.2020].
 - DEİK. (2020). <https://www.deik.org.tr/raporlar?s=3>, [E.T.: 07.09.2020].
 - Douglas, S., Bos, A., & Noordegraaf, M. (2019). Addressing the Challenges of Transboundary Crises. Bynander, F., & Nohrstedt, D. (Eds.). *Collaborative Crisis Management: Inter-Organizational Approaches to Extreme Events*. Routledge.
 - Dünya. (2020a). <https://www.dunya.com/ekonomi/hisarciklioglu-salginla-birlikte-e-ticaretin-onemi-daha-dartti-haberi-473455>, [E.T.: 11.09.2020].
 - Dünya. (2020b). <https://www.dunya.com/ekonomi/is-dunyasi-ekonomik-istikrar-kalkanindan-memnun-haberi-465276>, [E.T.: 13.09.2020].
 - Dye, T. R. (2011). *Understanding Public Policy* (13. Edition). Pearson Education, Inc.
 - Farazmand, A. (2007). Learning from the Katrina crisis: A global and international perspective with implications for future crisis management. *Public Administration Review*, 67, 149-159.
 - Gazete Tirajları. (2020). <http://gazetetirajlari.com/>, [E.T.: 09.09.2020].
 - Gibbon, P., & Ponte, S. (2008). Global value chains: from governance to governmentality?. *Economy and Society*, 37(3), 365-392.
 - Gibbon, P., Bair, J., & Ponte, S. (2008). Governing global value chains: an introduction. *Economy and Society*, 37(3), 315-338.
 - Habertürk. (2020). <https://www.haberturk.com/son-dakika-haberi-meral-aksener-den-onemli-aciklamalar-2662023>, [E.T.: 11.09.2020].
 - Hart, P. T. (1993). Symbols, rituals and power: The lost dimensions of crisis management. *Journal of contingencies and crisis management*, 1(1), 36-50.
 - Hart, P. T., Heyse, L., & Boin, A. (2001). Guest editorial introduction. New trends in crisis management practice and crisis management research: Setting the agenda. *Journal of Contingencies and Crisis management*, 9(4), 181-188.
 - Howlett, M., Ramesh, M., & Perl, A. (2009). *Studying Public Policy: Policy Cycles & Policy Subsystems* (3. Edition). Ontario: Oxford University Press.
 - Hürriyet. (2020a). <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/sanayinin-kalbinden-7-ayda-187-ulkeye-ihracat-41585268>, [E.T.: 10.09.2020].
 - Hürriyet. (2020b). <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/timbaskani-gulle-pandemi-oncesi-donemdeki-gunluk-ihracat-rakamlarini-yakaladik-41601437>, [E.T.: 10.09.2020].
 - İHA. (2020). <https://www.ihha.com.tr/haber-ticaret-bakan-pekcandan-e-ticaret-aciklamasi-847505/>, [E.T.: 28.06.2020].
 - IMF. (2020). A crisis like no other, an uncertain recovery. *World Economic Outlook update, June 2020*. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/06/24/WEOupdateJune2020>, [E.T.: 28.09.2020].
 - İMMİB. (2020). <https://www.immib.org.tr/tr/duyuru-haberler-eximbank-destek-paketi-hk.html>, [E.T.: 05.09.2020].
 - Jann W. & Wegrich W. (2007). Theories of the policy cycle. *Handbook of Public Policy Analysis*, F Fischer et. al. (ed) Boca Raton: CRC Prss, 43-62.
 - Kano, L. (2018). Global value chain governance: A relational perspective. *Journal of International Business Studies*, 49(6), 684-705.
 - Kingdon, J. W. (1984). *Agendas, alternatives and public policies*. Boston: Little, Brown.
 - Kuipers, S., Boin, A., Bossong, R., & Hegemann, H. (2015). Building joint crisis management capacity? Comparing civil security systems in 22 European countries. *Risk, Hazards & Crisis in Public Policy*, 6(1), 1-21.
 - Lasswell, H. D. (1971). *A Pre-view of Policy Sciences*. American Elsevier Publishing.
 - Le Couteur, D. G., Anderson, R. M., & Newman, A. B. (2020). Covid-19 is a disease of older people. *J Gerontol A Biol Sci Med Sci*, 10.
 - Lodge, M. (2013). Crisis, resources and the state: Executive politics in the age of the depleted state. *Political Studies Review*, 11(3), 378-390.
 - Lodge, M., & Wegrich, K. (Eds.). (2014). *The problem-solving capacity of the modern state: Governance challenges and administrative capacities*. Oxford University Press, USA.
 - McConnell, A. (2003). Overview: Crisis management, influences, responses and evaluation. *Parliamentary affairs*, 56(3), 363-409.
 - McConnell, A. (2011). Success? Failure? Something in-between? A framework for evaluating crisis management. *Policy and Society*, 30(2), 63-76.
 - Milliyet. (2020a). <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/bakan-pakdemirlerden-g20-bakanlarina-uluslararası-ticaret-mesaji-6304876>, [E.T.: 14.09.2020].
 - Milliyet. (2020b). <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/is-dunyasi-ekonomik-istikrar-kalkanindan-memnun-6168656>, [E.T.: 16.06.2020].
 - MÜSİAD. (2020). <https://www.musiad.org.tr/icerik/yayin/40/pr-91>, [E.T.: 07.09.2020].
 - NTV. (2020). https://www.ntv.com.tr/ekonomi/bakan-pekcantemmuz-ayi-dis-ticaret-rakamlarini-acikladi,AlimIVk5mE-DD54ZP_KyRQ, [E.T.: 27.08.2020].
 - Nudell, M., & Antokol, N. (1989). Crisis-free crisis management. *Risk Management*, 36(4), 31-34.
 - OECD. (2018). *Multinational Enterprises in the Global Economy: Heavily Debated but Hardly Measured*. OECD Publishing, Paris. <https://www.oecd.org/industry/ind/MNEs-in-the-global-economy-policy-note.pdf>, [E.T.: 21.06.2020].
 - OECD. (2020a). <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/Covid-19-and-global-value-chains-policy-options-to-build-more-resilient-production-networks-04934ef4/>, [E.T.: 12.06.2020].
 - OECD. (2020b). Trade Policy Implications of Global Value Chains. *OECD Trade Policy Brief*. https://issuu.com/oecd.publishing/docs/trade_policy_implications_of_global, [E.T.: 23.06.2020].
 - OECD. (2020c). Building confidence amid an uncertain recovery. *OECD Economic Outlook, Interim Report*

- September 2020. <http://www.oecd.org/economic-outlook/>, [E.T.: 29.09.2020].
- Parsons W. (2001). *Public Policy*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
 - Putra, F. (2009). Crisis management in public administration. *Planning Forum*. V. 13/14, 152-177.
 - Raoofi, A., Takian, A., Sari, A. A., Olyaeemanesh, A., Haghighi, H., & Aarabi, M. (2020). Covid-19 pandemic and comparative health policy learning in Iran. *Archives of Iranian Medicine*, 23(4), 220-234.
 - Rosenthal, U., & Kouzmin, A. (1997). Crises and crisis management: Toward comprehensive government decision making. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 7(2), 277-304.
 - Rosenthal, U., Charles, M. T., & Hart, P. T. (eds.). (1989). *Coping with crises: The management of disasters, riots, and terrorism*. Springfield, IL: Charles C Thomas.
 - Sabah. (2020a). <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2020/08/26/sanayi-sektoru-ihracatta-toparlandi-borsaya-ilac-oldu>, [E.T.: 10.09.2020].
 - Sabah. (2020b). <https://www.sabah.com.tr/apara/haberler/2020/09/02/ihracat-rakamlari-aciklandi-8-sektor-tarihinin-rekorunu-kirdi-en-dikkat-cekici-artistise>, [E.T.: 10.09.2020].
 - Sabah. (2020c). <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2020/06/01/tim-baskani-gulle-uluslararası-ticareti-dijital-platformlar-sayesinde-bugun-yepyeni-bir-modele-tasiyoruz>, [E.T.: 11.09.2020].
 - Sabah. (2020d). <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/sebnem-bursali/2020/05/27/kapilari-kapattik-ama-ticareti-kapatmadik>, [E.T.: 28.07.2020].
 - Sağlık Bakanlığı. (2020). <https://covid19.saglik.gov.tr/>, [E.T.: 01.09.2020].
 - Sibony, A. L. (2020). The UK covid-19 response: A behavioural irony?. *European Journal of Risk Regulation*, 11, 350-357.
 - Singhal, T. (2020). A review of coronavirus disease-2019 (Covid-19). *Indian Journal of Pediatrics*, 87(4), 281-286.
 - Sözcü (2020a). <https://www.sozcu.com.tr/2020/otomotiv/otomotiv-virusun-etkisinden-kurtuluyor-5975301/>, [E.T.: 10.09.2020].
 - Sözcü (2020b). <https://www.sozcu.com.tr/2020/ekonomi/ekonomi-sektor-yerli-musteri-ile-ayakta-kaldi-6000695/>, [E.T.: 10.09.2020].
 - Suchman, M. C. (1995). Managing legitimacy: Strategic and institutional approaches. *Academy of management review*, 20(3), 571-610.
 - The Global Economy. (2020). https://www.theglobaleconomy.com/Turkey/trade_openness/, [E.T.: 11.07.2020].
 - Ticaret Bakanlığı. (2020a). <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/dis-ticaret-istatistikleri-2019-2020-ocak-temmuz-donemi-genel-ticaret-sistemi>, [E.T.: 09.09.2020].
 - Ticaret Bakanlığı. (2020b). *2020 Yılı Temmuz Ayı Veri Bülteni*.
 - Ticaret Bakanlığı. (2020c). <https://covid19.ticaret.gov.tr/>, [E.T.: 25.08.2020].
 - TİM. (2020a). <https://www.tim.org.tr/tr/raporlar-koronavirus-raporlari>, [E.T.: 07.09.2020].
 - TİM. (2020b). https://www.tim.org.tr/files/downloads/Koronavirus_Dosyasi/TIM_Dunya_Ulkelerinin_Aldigi_Tedbirler_Sunumu_14.04.2020.pdf, [E.T.: 07.09.2020].
 - TOBB. (2020). <https://tobb.org.tr/Sayfalar/20200323-covid-destegi.php>, [E.T.: 07.09.2020].
 - TÜİK. (2020). http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1108, [E.T.: 27.07.2020].
 - TÜSİAD. (2020). <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar>, [E.T.: 07.09.2020].
 - Velavan, T. P., & Meyer, C. G. (2020). The Covid-19 epidemic. *Tropical Medicine and International Health*, 25(3), 278-280.
 - Weible, C. M., Nohrstedt, D., Cairney, P., Carter, D. P., Crow, D. A., Durnová, A. P., Heikkilä, T., Ingold, K., McConnell, A., & Stone, D. (2020). Covid-19 and the policy sciences: initial reactions and perspectives. *Policy sciences*, 53, 225-241.
 - WHO. (2020). <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>, [E.T.: 01.09.2020].
 - WTO. (2020a). https://www.wto.org/english/tratop_e/Covid19_e/trade_costs_report_e.pdf, [E.T.: 28.08.2020].
 - WTO. (2020b). https://www.wto.org/english/news_e/pres20_e/pr858_e.htm, [E.T.: 29.08.2020].
 - WTO. (2020c). https://www.wto.org/english/tratop_e/Covid19_e/ecommerce_report_e.pdf, [E.T.: 08.07.2020].
 - WTO. (2020d). https://www.wto.org/english/tratop_e/Covid19_e/services_report_e.pdf, [E.T.: 10.07.2020].
 - WTO. (2020e). https://www.wto.org/english/tratop_e/Covid19_e/msmes_report_e.pdf, [E.T.: 10.07.2020].D